

Sözlü Geleneğin Yazılı Yüzü: Ermeni Harfli Güfte Kaynakları*

NEJLA MELİKE ATALAY

University of Münster.

(natalay@uni-muenster.de), ORCID: 0000-0001-6355-5255.

“ ” Atalay, Nejla Melike. “Sözlü Geleneğin Yazılı Yüzü: Ermeni Harfli Güfte Kaynakları.”

Zemin, s. 10 (2025): 338-355.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17650450>.

* Bu araştırma notu, yazarın 25 Şubat 2025 tarihinde Orient-Institut İstanbul'da düzenlenen “Osmanlı Müziği İcra Olanaklarında Yeni Bir Perde” başlıklı uluslararası konferansta sunduğu “Dil ve Müzik Üzerinden Bir Kültürel Bellek: Ermeni Harfli Güfte Kaynakları” başlıklı bildirdiden yola çıkarak geliştirilmiştir. Sunumda ele alınan temel gözlemler genişletilmiş, görsel malzeme ile zenginleştirilmiş ve yeniden yapılandırılmıştır.

Osmanlı makâm müziği geleneği, tarih boyunca büyük ölçüde sözlü kültür üzerinden aktarılmış olmakla birlikte, bu aktarımı destekleyen ve yönlendiren çok katmanlı bir yazılı belge geleneği de oluşturmuştur. Bu yazılı miras içinde yer alan güfte kaynakları hem imparatorluğun yazı kültürüne hem de müziğin belleksel aktarım biçimlerine dair önemli veriler sunar. Güfte kaynakları, yalnızca sözlü müzik eserlerinin metinlerini değil; aynı zamanda kaydedilen eserlerin hangi makâmda, hangi usûlle icra edildiğine dair bilgilerin yer aldığı, repertuarı belirleyen ve yönlendiren kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle bu kaynaklar yazılı kültür ile müzikal icrâ arasında işlev gören metinsel araçlar olarak da değerlendirilebilirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dilli ve çok kültürlü yapısı içinde, söz konusu güfte kaynakları yalnızca içerik bakımından değil, yazı sistemi açısından da dikkate değer bir çeşitlilik gösterir. Arap harfli Osmanlı Türkçesinin yanı sıra, Ermeni, Rum ve İbrani alfabeleriyle kaleme alınmış Türkçe güfte mecmuaları, müzik ile iç içe geçmiş bu metinlerin farklı yazı gelenekleri içinde nasıl üretildiğini ve aktarıldığını ortaya koyar. Bu çerçevede, Ermeni harfleriyle kaleme alınmış, yayımlanmış Türkçe güfte kaynakları da hem müziğin yazılı aktarım tarihine hem de Osmanlı toplumundaki kültürel çok katmanlılığa ışık tutan, özgün kaynaklar arasındaki yerini alır.

Bu araştırma notu, Ermeni harfli güfte kaynaklarını Osmanlı müzik tarihinde yazılı kültür ile sözlü/müzikal pratikler arasındaki etkileşim alanında şekillenmiş çok katmanlı belgeler olarak değerlendirir. Kaynakların tarihsel gelişimi, içeriksel çeşitliliği notun temel inceleme eksenini oluşturmaktadır. Böyle bir çerçevede, güfte mecmualarını hem tarihsel belgeler hem de müzikolojik araçlar olarak yeniden düşünmek mümkün hâle gelmektedir.

Tarihsel Arka Plan: Türkçenin Ermeni Harfleriyle Yazımı

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dilli ve çok kültürlü yapısı, yalnızca sözlü iletişim pratiklerinde değil, yazılı kültür alanında da kendini güçlü biçimde göstermiştir. Bu bağlamda, Ermeni harfleriyle Türkçe yazım pratiği, yalnızca Ermeni cemaatine özgü bir yazı biçimi olmaktan öte, zamanla farklı toplumsal gruplar tarafından da benimsenmiş, işlevsel ve yaygın bir yazım geleneği olarak öne çıkar. Dinî metinlerden edebî eserlere, gazetelerden yemek kitaplarına kadar uzanan geniş bir kullanım alanına sahip olan bu yazım biçimi, aynı zamanda

alfabe ile dil arasındaki ilişkinin, –tarihsel, toplumsal ve kültürel pratiklere göre– farklı biçimlerde kurulabildiğini gözler önüne serer.

Ermeni harfli Türkçe yazımın tarihsel gelişimine bakıldığında, bu pratiğin Osmanlı’daki çok dilli yazılı kültürün bir parçası olarak nasıl konumlandığı, zamanla nasıl bir çeşitlilik ve yaygınlık kazandığı daha net biçimde görülebilir. Bu alana ilişkin yirminci ve yirmi birinci yüzyıl içerisinde yapılan çalışmalar, beşinci yüzyılda Mesrob Maşdots tarafından geliştirilen Ermeni alfabesinin, Türkçenin yazımında kullanılmasına dair ilk örneklerin on dördüncü yüzyıla tarihlenen yazma metinlerde yer aldığı; on sekizinci yüzyıldan itibaren ise bu yazım biçiminin matbu eserlerde de görünür hâle geldiğini aktarmaktadır.¹ Yapılan araştırmalarda bu pratiğin özellikle Türkçe konuşan ancak Ermenice bilgisi sınırlı olan, Hristiyan inancına bağlı Ermeni bireyler için bir iletişim ve ifade biçimi olarak kullanıldığı aktarılmıştır. Bazı çalışmalar ise, bu yazımın Katolik misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde, özellikle Mkhitaryan Cemiyetleri aracılığıyla kurumsal amaçlarla da kullanıldığını göstermektedir.² On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise yazım biçiminin yalnızca etnik ya da dinsel aidiyetle sınırlı kalmadığını; farklı kullanıcı profilleri tarafından, çeşitli bağlamsal nedenler doğrultusunda benimsendiğini ortaya koyan çalışmalar da bu alana önemli bir katkı sağlamıştır.³ Bu doğrultuda, çalışmaların literatüre kazandırdığı perspektiflerle Türkçenin Ermeni harfleriyle yazımının yaygınlaşması, sadece yazı pratiklerindeki kolaylıkla değil; aynı zamanda dönemin toplumsal dönüşümleri, eğitim politikaları, fonetik ve gündelik kullanım açısından sağladığı kolaylıklar, edebî üretimin çoğullaşması ve görece serbest yazım ortamlarıyla ilişkilendirilmiştir.⁴

¹ Bu konuda yapılan çalışmalar için bir seçki: Kevork Pamukciyan, “Ermeni Harfleriyle Türkçe,” *Tarih ve Toplum*, s. 6 (Haziran 1984): 4; Kevork Pamukciyan, “Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompozisyonlar I,” *Halk Kültürü*, s. 1 (1985): 107-108; Kevork Pamukciyan, “Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompozisyonlar II,” *Halk Kültürü*, s. 3-4 (1985): 165-171; Kevork Pamukciyan, “Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler,” *Tarih ve Toplum*, s. 25 (Ocak 1986): 52-54; Rober Koptaş, “Ermeni Harfleriyle Türkçe,” *Tarih ve Toplum*, s. 230 (Şubat 2003): 12.

² Hasmik A. Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası: 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz, 2005), 21-22.

³ Bu konuda yapılmış örnek bir çalışma için bkz. Murat Cankara, “Rethinking Ottoman Cross-Cultural Encounters: Turks and the Armenian Alphabet,” *Middle Eastern Studies* 51, no.1 (2015): 1-16.

⁴ Cankara, “Rethinking Ottoman,” 11.

Bu arka planla birlikte bakıldığında, Ermeni harfleriyle Türkçe yazımın izlerine, ilk olarak yazma metinler aracılığıyla on yedinci yüzyıldan itibaren rastlansa da bu yazım biçiminin sistemli ve yaygın bir kullanım alanı kazanması, özellikle on sekizinci yüzyılın ilk yarısından itibaren, Venedik ve İstanbul'daki Ermeni matbaalarının faaliyetleriyle hız kazandığını söylemek mümkündür. Bu dönemde dinî içerikli metinler başta olarak, gramer kitapları, sözlükler, hikâyeler, eğitici risaleler ve gündelik yaşamı konu alan eserler bu alfabe ile kaleme alınmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise, Ermeni harfli Türkçe matbuatın içerik ve biçim bakımından en zengin dönemine ulaştığı görülür. Romanlar, tiyatro eserleri, gazete ve dergiler gibi çok sayıda türde üretim yapılmış, yazım biçimi yalnızca Ermeni cemaatine değil, daha geniş bir toplumsal alana hitap eder hâle gelmiştir. Bu yazım pratiği, yirminci yüzyılın ortalarına kadar, özellikle bazı kişisel arşivlerde ve özel basımlarda sürdürülebilmektedir.

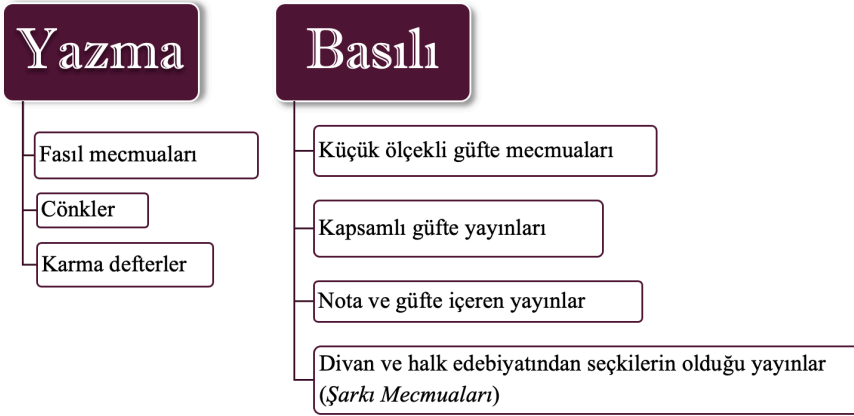
Ermeni Harfli Güfte Kaynaklarına Genel Bir Bakış

Ermeni harfleriyle kaleme alınmış Türkçe güfte kaynakları, içerik açısından geniş bir çeşitlilik sergiler. Tıpkı Ermeni harfli Türkçe yazımın ilk örneklerinde olduğu gibi, güfte kaynaklarının erken dönemlerinde de içerik yapısının büyük ölçüde dinî çerçevede şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu döneme ait yazmalarda, özellikle ilahi, mevlid, tevşih gibi dinî repertuvara ait türler ön plana çıkmaktadır. Ancak zamanla, bu kaynakların yalnızca dinî amaçlarla değil, daha geniş bir müzik repertuarını kayda geçirmek amacıyla da kullanıldığı anlaşılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren, divan edebiyatına ait formlar, aşk ve doğa temalı güfteler ile halk şiirine yakın örnekler daha belirgin biçimde yer almaya başlar. Böylece, Ermeni harfli güfte kaynakları, tek yönlü bir kullanım alanının ötesine geçerek farklı estetik tercihlere ve icra ortamlarına hitap eden belgeler hâlini alır.

Bu yazım pratiği çerçevesinde karşılaşılan güfte kaynaklarının fiziksel biçimleri ve içerik yapıları, yapılan gözlemler doğrultusunda belirli başlıklar altında gruplandırılmıştır. Burada sunulan sınıflama, türsel çeşitliliği görünür kılmak ve okuma kolaylığı sağlamak amacıyla hazırlanmış bir çerçeve olup daha kapsamlı tipolojilere katkı sunabilecek bir öneri niteliği taşımaktadır.

Ermeni harfli Türkçe güfte kaynakları, fiziksel biçimleri ve kullanım bağlamları bakımından yazma ve basma olmak üzere iki ana grupta değerlendirilebilir. Yazma örnekler arasında, belirli bir makâm ve usûl sistematiğine göre düzenlenmiş *fasıl mecmuaları*, daha çok halk şiiri formlarını içeren kişisel derleme defterleri

olarak tanımlanabilecek *cönkler* ve farklı türden metinlerin bir arada yer aldığı *karma defterler* yer alır. Basma kaynaklar ise çoğu zaman daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma amacıyla hazırlanmış, içerik ve düzen açısından farklılık gösteren çeşitli türler barındırır. Bunlar arasında az sayıda eserden oluşan, sistematik olmayan küçük *güfte kitapçıkları*, repertuvar bilgileriyle birlikte daha düzenli bir yapı sunan *kapsamlı mecmualar*, hem nota hem güfte içeren *karma yayınlar* ve divan edebiyatından yapılan seçmeleri içeren koleksiyonlar (*Şarkı mecmuaları*) sayılabilir.

Görsel 1: Ermeni harfli güfte kaynaklarına ilişkin önerilen tipolojik sınıflama.
Hazırlayan: Nejla Melike Atalay.

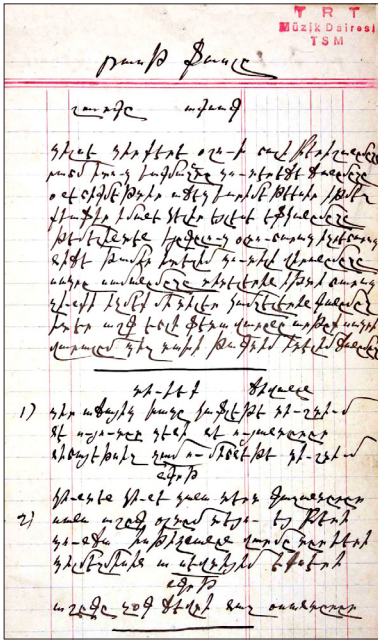
I. Yazma Örnekler

Fasıl Mecmuaları

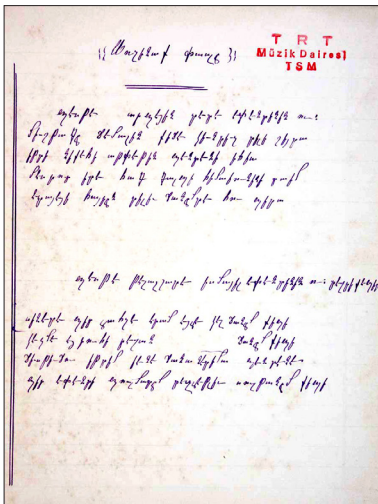
Ermeni harfli güfte kaynakları arasında yer alan fasıl mecmuaları, belirli bir makâm ve usûl çerçevesinde düzenlenmiş eser gruplarını içeren yazmalardır. Bu tür mecmualar genellikle icra edilecek repertuvarı bir arada sunmak üzere hazırlanmış olup kimi zaman makâm sıralaması, usûl düzeni ya da meclis yapısına göre tasnif edilmiş olabilir. İçerdikleri eserlerin tür ve biçim özellikleri, yazıldıkları dönemin müzikal tercihleri hakkında da fikir verir. Örneklerine İstanbul'da Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesindeki TRT Müzik Dairesi Defterleri içindeki çeşitli koleksiyonlar ve/veya erişimi nispeten kapalı sayılabilecek koleksiyonlarda veya kişisel arşivlerde rastlayabiliriz.

Leon Hancıyan Koleksiyonu'nda yer alan birkaç örnekte, “րասթ ֆասլը” [rast' faslı] Հիւսօք Փասլը [Hicaz faslı] başlıklarının altında kimi zaman nakış beste,

beste; kimi zaman da şarkılardan oluşan repertuarın bir ya da farklı kâtip kalemleriyle kaydedildiği görülür. Kaydedilen parçaların usûl bilgilerinin çoğunlukla yer aldığı başlıklarda kimi zaman besteci atıflarına da rastlamak mümkündür.

Görsel 2: Ermeni harfli Türkçe ile yazılmış bir fasıl mecmuası örneği. Üst satırda «Րասթ ֆասլը» [Rast faslı] başlığı yer almakta, altında çeşitli şarkı sözleri Ermeni harfleriyle kayıt altına alınmıştır (Leon Hancıyan Koleksiyonu, BOA TRT.MD.d.435, yk. 2).

Görsel 3: «Հիւսիս ֆասլը» [Hicaz faslı] başlığı altında kaydedilmiş bir güfte örneği. Kayıt, Dede Efendi'ye (ö. 1846) atfedilen bir nakış besteye aittir; usûlü devr-i kebir olarak belirtilmiştir (Leon Hancıyan Koleksiyonu, BOA TRT.MD.d.450, yk. 2).

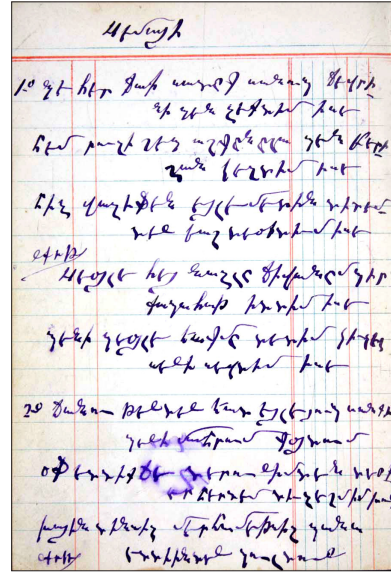
Cönkler

Cönkler, Ermeni harfli güfte yazmaları arasında, halk şiiri ve anonim güfte örneklerinin kaydedildiği kişisel derleme defterleri olarak öne çıkar. Genellikle belli bir sistematik izlemeksizin oluşturulan bu yazmalar, yalnızca müzikal kullanım amacıyla değil, aynı zamanda kişisel hafıza pratiği ya da bireysel kayıt aracı olarak da işlev görmüş olabilir. Bu yönleriyle, Ermeni harfli cönklerde yer alan metinleri, sözlü kültürün yazılı hâle getirilmiş örnekleri olarak değerlendirmek mümkündür.⁵

TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Leon Hancıyan Koleksiyonu'nda yer alan bazı cönk örneklerinde, Գօշմա [Kōşma], Մանի [Mani], Մեմայի [Sēmayi], Գարիպ [Ġarib], Տիվան [Divan], մտքան [Dēst'an], նասիհաթ [nasihat'], մուխամմես [muḥammēs], Լազլ [gazēl] քերտի [k'erēm] gibi başlıklara rastlanmaktadır.⁶ Bu başlıklar, kimi zaman şiirin biçimini, kimi zaman temasını, kimi zaman da halk anlatı geleneğine ait türleri işaret eden terimler olarak kullanılmıştır. Kayıtların türsel çeşitliliği, bu defterlerin yalnızca bir müzikal kaynak değil, aynı zamanda toplumsal belleğe ait içeriklerin de taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Bu çeşitlilik, cönkleri hem bireysel yazı kültürü hem de sözlü geleneklerin yazılı temsili açısından önemli belgeler hâline getirir.

5 Kevork Pamukciyan, "Ermeni Harfli Türkçe El yazma Eski Bir Cönk" başlıklı makalesinde, Ermeni harfli Türkçe şiirlerin çoğunlukla Ermenice şiirleri de içeren yazma ya da basma cönklerde yer aldığını belirtmekte; tamamı Ermeni harfli Türkçe şiirlerden oluşan eski cönklerin ise oldukça nadir olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında, özellikle müzisyenlerin, notistlerin ve derleyicilerin kişisel arşivlerinde yalnızca Türkçe şiirlerden oluşan defterlere rastlanabilmektedir. Leon Hancıyan Koleksiyonu, bu tür örnekler arasında zikredilebilir. Söz konusu makale, Pamukciyan'ın yayımlanmamış bazı çalışmalarını da içerecek şekilde *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* dergisinde iki bölüm hâlinde yayımlanmış olup daha sonra Osman Köker tarafından hazırlanan derleme içinde kitaplaştırılmıştır. Bkz. Kevork Pamukciyan, "Ermeni Harfli Türkçe El yazma Eski Bir Cönk," *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, haz. Osman Köker (İstanbul: Aras, 2002), 2:61-122.

6 Ermeni harfli Türkçe kaynakların Latin harflerine transkripsiyonunda, *Corpus Musicae Ottomanicae* (CMO) edisyonları için Ercan Cihan Ulupınar tarafından hazırlanmış olan transkripsiyon kılavuzu esas alınmıştır. Nejla Melike Atalay, *Codex TR-Iboa TRT.MD.d. 521: Transcription & Commentary*, Münster: Corpus Musicae Ottomanicae [yayımlanma aşamasında].

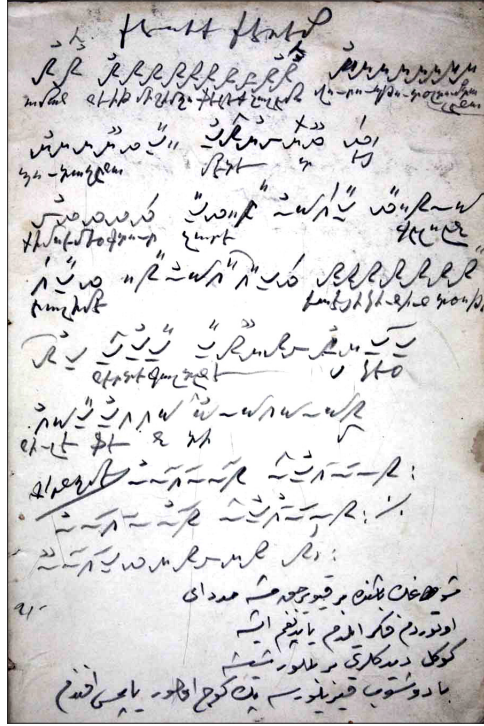
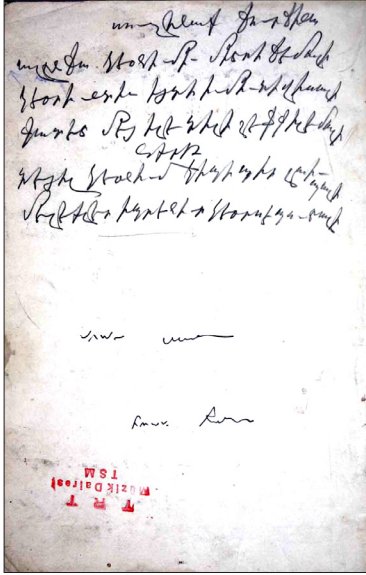

Görsel 4: Leon Hancıyan Koleksiyonu'nda yer alan bir cönk örneği (BOA, TRT.MD.d.525, yk. 10).

Karma Defterler

Karma defterler, güfte, edebî metin, dua, hikâye gibi farklı türden içeriklerin bir arada bulunduğu, tek bir tür ya da kullanım amacıyla sınırlandırılmayan yazmalardır. Bu tür defterlerde bazen müzikal içerik, bazen bireysel notlar ya da tematik bütünlükten bağımsız metinler yan yana yer alabilir. Ermeni harfli Türkçe metinlerin yer aldığı bazı örneklerde ise Hampartsum notasına dayalı müzikal çizimler veya parçaların ezgisel yapısına dair işaretlemeler de bulunur. Bu çok katmanlı yapı, söz konusu defterleri yalnızca metinsel ya da edebî değil, aynı zamanda icraya ve bireysel hafızaya yönelik kayıt ortamları olarak da anlamlandırmayı mümkün kılar.

Görsel 5a-5b'de görülen örneklerde olduğu gibi, bazı defterlerde metinsel içerik ile müzikal notasyon yan yana yer almaktadır. Farklı türlerin iç içe geçtiği bu yapı, söz konusu defterlerin hem müzikal hem de metinsel unsurları bir arada taşıyan, çok yönlü ve çok katmanlı kaynaklar olarak okunabileceğini göstermektedir.

Görsel 5a-5b: Leon Hancıyan Koleksiyonu'nda yer alan bir karma defterin ardışık iki yaprağından örnekler (BOA, TRT.MD.d.460, yk. 11-12).

II. Basma Örnekler

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren görünürlük kazanan basma güfte kaynakları hem içerik hem de dolaşım biçimleri açısından farklı bir yapı sergilemektedir. Matbaanın sunduğu çoğaltılabilirlik imkânı sayesinde, bu kaynaklar daha geniş bir okuyucu ve icracı kitlesine ulaşabilmiş; repertuar bilgisinin aktarımı ve standartlaşması sürecinde işlevsel araçlara dönüşmüştür. Yazma örneklerdeki bireysel yazım tercihlerine ve düzensiz yapıların aksine, basma güfte mecmuaları belirli bir sistematik kurma çabası taşımakta; bu yönleriyle hem bireysel kullanım hem de müzik eğitimi bağlamında değerlendirilebilecek zengin bir kaynak türü olarak öne çıkmaktadır.

Aşağıda bu tür kaynaklar, içerik ve amaç bakımından farklılaşan örnekler üzerinden gruplandırılmakta ve her bir başlık, gözlemlenebilen nitelikleriyle kısaca tanıtılmaktadır.

Küçük Ölçekli Güfte Mecmuaları

Matbaada basılmış olan ilk örneklere bakıldığında, bu kaynakların küçük ölçekli, perakende şarkı mecmuaları olduğu görülür. Söz konusu örnekler içinde, basıldığı dönemde yaygın olarak kullanılmış ve bu sayede günümüze çok sayıda ulaşabilmiş olan bu mecmualarda tekrar eden bazı özellikler şu şekilde özetlenebilir: Daha az sayıda eser içermeleri, hemen hemen 16 sayfadan oluşmaları, daha çok şarkıların yer alması ve "son", "yeni" gibi sıfatlarla, dönemin güncel müzik beğenilerine hitap etme amacı güdülen yayımlanmış olmaları. Bu yayınlarda atıf, makâm ve usûl bilgilerinin kapsamlı güfte mecmualarının birçoğunda görebildiğimiz türden bir düzene sahip olmadığını söylemek mümkündür. Bestekâr ve/veya güftekâr atıflarına neredeyse hiç rastlanmadığı, usûl bilgilerinin kimi zaman eksik verildiği bu yayımların çoğunun hangi matbaadan çıktığını bile tespit etmek zordur.

1861 yılında İstanbul'da *Yeni Şarkı* adıyla yayımlanmış mecmuayı incelediğimizde sırasıyla *Hicazk'âr dēvri rēvan* (Görüncē öldüm üft'adē), *Şark'ı* (Bir gün sēni görmēz isēm olur bana dünya dar), *Nahavēnd* (K'adirini bēn şimdi bildim), *Ik'sak' Acēm* (Sēvdim bir k'amēt'i dişhu), *Sēmayi* (Ēy şulhi sit'ēm k'âr bēni saldın yēni dērdē), *Divan* (Bōğuldu muhabbēt' pazarı alış vēriş bit'di), *Şarkı-* (Bülbüller ēylēsın fırıyad), *Şarkı* (Ēy sabah ēsmē nigarım uykuda), *Divan* (Bē hēy ela gözli dilbēr) ve *Ազգային Երգ* (Milli Şarkı)- *Արիք Հայկադուր յայտառ ընթացմանը* (Gelin ey Ermeni halkı, ileri yürüyelim) mısralarıyla farklı parçalar kaydedilmiştir.⁷ Görüldüğü gibi, başlıkta kimi zaman tür ismi, kimi zaman makâm, kimi zamanda usûl ve makâm yer alır. Matbaa bilgisinin bulunmadığı bu yayın, şarkı mecmuaları içinde en erken örneklerden biri olduğu için şüphesiz içerik olarak kendinden sonra yayımlanacak olan perakende yayınlardan farklılıklar gösterebilmektedir. Bu koleksiyonun son sayfalarında Ermenice bir milli bir şarkının da yer alması, repertuar açısından olduğu kadar sosyo-kültürel ve sosyo-politik anlamda önemli bir örnek olduğunu gözler önüne serer.

1880'lerden itibaren *Sōn vē Nadidē Şarkılar* ismiyle kıt'alar⁸ hâlinde yayımlanan perakende mecmualara bakıldığında ise şarkı türünden oluşan parçaların makâm isimleriyle birlikte kimi zaman usûl bilgileriyle birlikte yer aldığı gö-

⁷ *Yeni Şarkı* (Sdamböl [İstanbul]: [y.y.], 1861).

⁸ "Kıt'a" terimi, *Sōn vē Nadidē Şarkılar* mecmuasında, yayın dizisi içindeki tekli bölümleri adlandırmak için kullanılmıştır.

rülür.⁹ *Sön vë Nadidë Şarkılar*'ın 1 Ekim 1887 tarihli onuncu kıt'asında yer alan başlıklar ve ilk dizeler şu şekildedir:

- No.1 Şarkı Hicaz (Ġamzēdēn hanç'ēr t'akımmıŝ bi-imandır gözlērin),
 No.2 Şarkı Hicazk'âr (Hat'ırı naşadım pür gēm dir bu şēb)
 No.3 Şarkı Nahavēnd (Düşdi aşkın kalbi gam müt'adıma),
 No.4 Şarkı Hicaz (Camım sēnin olsun bēni camın gibi sakla)
 No.5 Şarkı Üşşak Aksak (Düç'arı hicri ýar ōlalı didēm ağlayōr)
 No.6 Şarkı Üşşak Aksak (Niç'ün gēç'mēz acēb bir günüm azadēyi ēlēm)
 No.7 Şarkı Üşşak (T'ēēdib idēbilsēm fēlēyi ahı ēlēmimlē)
 No.8 Şarkı Rast' (Bir lahzē rēha bulmadı alamı cihandan)
 No.9 Şarkı Hicazk'âr Aksak (Bir t'ıflı düç'ar ōldu gönül sēmt'i bebēk'dē)
 No.10 Şarkı Nahavēnd (Ōl ýōsmam kalbim ýık'mayōr)
 No.11 Şarkı Sēgēah Aksak (Ēy bahdı sēni t'aliyi siyahı)
 No.12 Şarkı Üşşak (Salıb sēvdalērē zülfi siyahın)
 No.13 Şarkı Üşşak (Ōh bu dēhrin zēvk u şēvkinden)
 No.14 Şarkı Üşşak (Ġamk'in dilimi şad idēcēk sēnsin ēfēndim)
 No.15 Şarkı Üşşak (İşt'ibah it'mē gözüm nuri bana)
 No.16 Şarkı Üşşak (Ōf bu dēhrin gērm u sērdindēn)
 No.17 Şarkı Sēgēah (Böylē t'ırl nē kalayım)
 No.18 Şarkı Hicaz (Ēfzun ōluyōr gündēn günē bu hali mēlalim)
 No.19 Şarkı Garcahar (Dinlē aklın var isē piri muğanın pēndini)
 No.20 Şarkı Hicazk'âr (Ēy ç'ērġi sitēmk'ēr dili nalanē dökunma)
 No.21 Şarkı Hicaz Aksak (Sēvērim can u gönüldēn sēni t'ērsa ç'ıç'ēyim)
 No.22 Şarkı Hicazk'âr (Sakı k'ērēm it' t'ēšnē dilē badē irişdir)
 No. 23 Şarkı Hicaz (Hali nēzimde acırsın sēvdiyim dinlē bēni)
 No. 24 Şarkı Aksak (İltifat' ēylē bana ýırt'ayım art'ık k'ēfēni)
 No. 25 Şarkı Nahavēnd (Ruyi ħēndanına bir gül dēdiler)
 No. 26 Şarkı Üşşak (Rēng-i ruġsarına gülgün dēdiler)
 No. 27 Şarkı Rast' (Anladayım halimi dildarē bēn)
 No. 28 Şarkı Hicaz (Dil ýarēsini andıracak ýare bulunmaz)

⁹ *Sön vë Nadidë Şarkılar*, Ōnuncu Kıt'a ([y.y.]: [y.y.], 1 Hogdēmpēr 1887); *Sön vë Nadidë Şarkılar*, Ōnyēdinci Kıt'a ([y.y.]: [y.y.], 1890); *Sön vë Nadidë Şarkılar Mēcnuası*, Dördüncü Kıt'a ([y.y.]: Asit'anē Mat'baası, Mihran Y. P'ap'azyan, 1893).

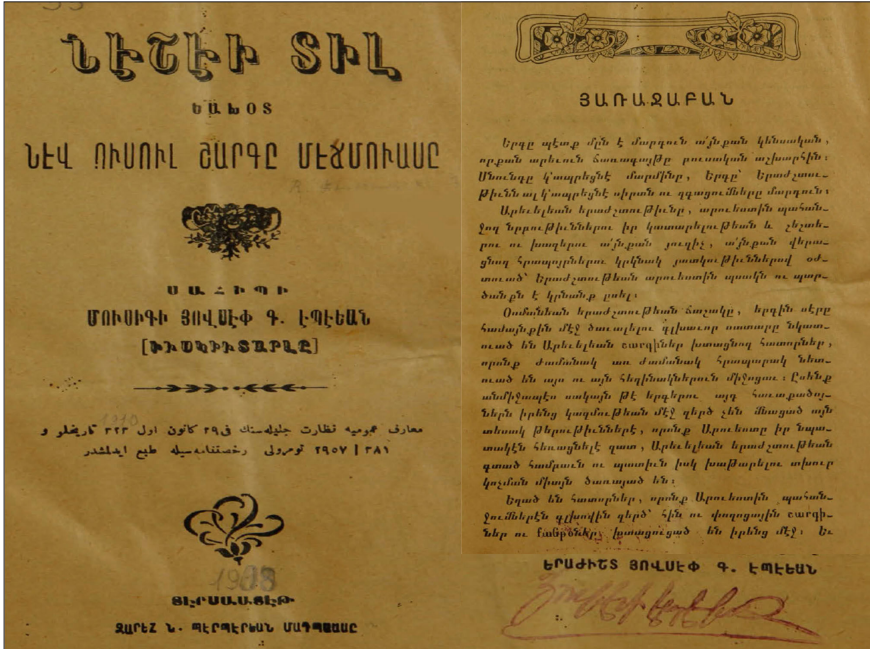
Yukarıdaki mısralar makâm ve usûl bilgilerine göre TRT Arşivi'yle karşılaştırıldığında TRT Arşivi'ndeki parçaların yarısından fazlasının Şevki Bey'e (ö. 1891) atfedildiği görülür. Transkripsiyonu yapılan başlıklara ve dizelere bakıldığında ise makâmların belirli bir sıralama izlemediği; yalnızca bazı örneklerde başlıkların yanında yer alan "Aksak" ibaresi dışında usûllere dair açık bir bilginin bulunmadığı da görülmektedir. Her sayfada yaklaşık iki parçaya yer verilen bu yayın, toplam 15 sayfadan oluşmaktadır.

Kapsamlı Güfte Mecmuaları

Kapsamlı güfte mecmuaları, repertuar düzeni, makâm ve usûl bilgileri ile bestekâr ve güftekâr atıflarını içeren, daha sistemli ve düzenli yapıya sahip yayınlardır. Bu tür kaynaklarda genellikle bir önsöz ya da içerik kılavuzu da yer almakta; bu unsurlar mecmuaların yalnızca bireysel kullanım değil, aynı zamanda müzik eğitimi ve repertuar aktarımı açısından da işlev gördüğünü düşündürmektedir.

Üsküdarlı hânende Hovsep G. Ebeyan'ın (ö. 1959) 1908 yılında yayınladığı *Nêşê Dil Ýahöd Nêv Usul Şarkı Mécmuası* adlı güfte mecmuası, kapsamlı derleme yaklaşımını yansıtan önemli örneklerden biridir. Eserin Ermenice olarak kaleme alınan önsözünde Ebeyan, dönemin güfte koleksiyonlarına dair gözlemlerini ve eleştirilerini açık biçimde ortaya koyar. Bazı mecmuaların sanatsal ölçütlerden uzak biçimde hazırlandığını, kimilerinin yalnızca halk arasında dolaşan şarkıları veya sokak kantolarını bir araya getirdiğini, bazı yayınların ise yalnızca derleyicisinin bireysel zevkine göre şekillendiğini belirtir.

Bu değerlendirmeler ışığında, Ebeyan kendi çalışmasını, estetik duyarlılığı önceleyen, sanatsal özenle hazırlanmış ve müzik sevgisini merkezine alan bir yayın olarak tasarladığını ifade eder. Koleksiyonda yer alan şarkıların seçiminden düzenlenmesine kadar gösterilen özen, Ebeyan'ın müzikal anlayışını yüceltmeye ve eğitici bir katkı sunmaya yönelik bir çaba içinde olduğunu düşündürmektedir. Hem içeriği hem de fiziksel düzeniyle eser, bu yaklaşımı açık biçimde yansıtır.

Görsel 6: Üsküdarlı K. Hovsep Ebeyan'ın derlemesi *Nēṣēi Dil Yāḥōd Nēv Usul Şarkı Mēcmaası*'nın kapağı ve Ermenice kaleme alınmış önsözü (Üsgüdarlı K. Hovsēp' Ēbēyan, *Nēṣēi Dil Yāḥōd Nēv Usul Şarkı Mēcmaası*, Dērsaadēt': N. Bērbēryan Matbaası, 1908).

Nota ve Güfte İçeren Yayınlar

Hem güfte hem de nota bilgisini içeren yayınlar, Ermeni harfli Türkçe kaynaklar arasında daha sınırlı sayıda olmakla birlikte, taşıdıkları işlevsel özellikler bakımından özel bir yere sahiptir. Bu bağlamda, 1858 tarihli *La Lyre Orientale* başlıklı koleksiyon, çok alfabeli yapısı ve sunum tekniğiyle dikkat çeken erken örneklerden biridir.¹⁰ Aristakes Hovhannesyanyan (1812–1878) ve Gabriel Yeranyanyan (1827–1862) tarafından hazırlanmış, müzik direktörü Callisto Guatelli (1819–1899) tarafından armonize edilmiş ve dönemin Müzikâ-i Hümayûn'undan sorumlu üst düzey yetkilisi Necib Ahmed Paşa'ya (ö. 1883) ithaf edilmiş bu çalışma, yalnızca müzikal değil, metinsel sunum biçimi açısından da özgün bir

10 Aristakes Hovhannesyanyan, et Gabriel Yeranyanyan, *La Lyre Orientale: Recueil d'airs orientaux harmonisés par C. Guatelli, dédiée à S.E. Nedjib Pacha, gouverneur général de la musique de S.M. le Sultan* (Constantinople: H. Cayol Lithographie, Pera, 1858). Yayının kapağında "Ս. Ի. Հիւնկար Գլխխնտաւ" (S.İ. Hümkâr Beyendean aka. Hünkâr Beğendiyan) ibaresi yer almakta olup, intiyaz sahibi olan kişiyi belirtmektedir.

yapı sergiler. Eserde yer alan güfteler, Ermeni, Arap, Rum ve Latin harfleriyle, her bir alfabe için ayrı ayrı nota altı hecelendirme yöntemiyle sunulmuş; buna ek olarak, her alfabeyle yazılmış blok metinler, eserin sonunda topluca verilmiştir. Bu çok katmanlı sunum biçimi, güftelerin çok dilli bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağladığı gibi, müzikal icrada doğru telaffuzu da desteklemektedir.

1860'lardan itibaren Hekimyan, Tozlıyan ve Mokosyan matbaalarında yayımlanan; Dikran Çuhacıyan (1837–1898), V. Papazyan,¹¹ Nikoğos (1841–1885) ve Hagop S. Taşçıyan (ö. 1910) gibi müzisyenlerce hazırlanan notalarda da söz konusu erken dönem yaklaşımının daha sade formlarda sürdürüldüğü görülmektedir.¹² Her ne kadar bu sonraki örneklerde *La Lyre Orientale*'deki kadar çok alfabe kullanılmasa da en azından Ermeni ve Arap harfleriyle güfte sunumlarına yer verilmiş; bazı örneklerde ise yalnızca Ermeni harfleri tercih edilmiştir. Özellikle güftelerin tüm kıtalarıyla eksiksiz şekilde yayımlanması, bu kaynakların işitsel aktarımın ötesinde metinsel bir taşıyıcı işlevi de üstlendiğini göstermektedir.

11 Kaynaklarda adının yalnızca "V. Papazian" biçiminde geçmesi nedeniyle ön adı ve yaşam tarihlerine ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır. "Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar" dizisinin 4. cildindeki *Biyografileriyle Ermeniler* içinde Kevork Pamukciyan'ın "Vartan Papazyan" maddesinde, Papazyan'ın 1863'te Dikran Çuhacıyan ve Nigoğos Taşçıyan'la birlikte *Osmanyan Yerajışdutyun* adlı bir dergi çıkardığı belirtilir; ancak burada da doğum–ölüm tarihlerine veya yaşamına dair ek bilgi verilmez. Aynı dizinin 3. cildinde de "Vartan Papazyan" adına yer verilmekle birlikte, yine herhangi bir biyografik tarih belirtilmemektedir. Bu nedenle kişinin kimliği kesin olarak tespit edilemediğinden, adı burada "V. Papazyan" biçiminde bırakılmıştır. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 3: *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, haz. Osman Köker (İstanbul: Aras, 2003), 108; Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 4: *Biyografileriyle Ermeniler*, haz. Osman Köker (İstanbul: Aras, 2003), 336.

12 D. Tchouhadjian, V. Papazian, *Mélodies Osmaniées ou Divers Airs Turcs pour Piano*. Cahiers 5, 6, 7. (Constantinople: Hekimyan, 1863); D. Tchouhadjian, et V. Papazian, *Mélodies Osmaniées ou Divers Airs Turcs pour Piano*, Cahier 9 (Constantinople: T'özlean, 1863); Nikoğos T'aşcean ve S. Hagop, *Մուսիկ Օսմանլուի* [Nuwak Ōsmanēan] (Gosdantubōlis [İstanbul]: Kavafyan, 1873). Nikoğos ve Hagop Taşçıyan tarafından hazırlanan bu yayın, literatürde zaman zaman *Nıvak Osmanyan* veya *Nağamat-ı Osmaniye* şeklinde de adlandırılmaktadır. Bkz. Kevork Pamukciyan, "Nıvak Osmanyan Musiki Dergisinin 10. Sayısı," *Tarih ve Toplum*, s. 82 (Ekim 1990): 22-23.

Divan Edebiyatı Seçkileri İçeren Mecmualar

Divan, gazel, koşma, semâî gibi manzum formları içeren bu mecmualar hem edebî hem de müzikal repertuarın bir arada sunulduğu çok katmanlı kaynaklardır. Bu tür koleksiyonlar, kimi zaman yalnızca güfte içeriği sunmakla sınırlı kalmaz; bazı örneklerde besteye dair bilgiler, hatta güftelerin Ermenice çevirileri gibi yardımcı metinlere de yer verilir. Bu çeşitlilik, mecmuaların yalnızca müzik icrası açısından değil, edebiyat ve çeviri çalışmaları açısından da zengin birer kaynak niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu türden mecmualarda, güftenin yanı sıra besteye dair bilgiler ya da Ermeniceye çeviriler de yer almaktadır. Söz konusu kaynaklarda hem edebî zevkin hem de müzikal beğenin bir arada temsil edildiği görülür.

Kevork Pamukciyan'ın kişisel arşivinde yer alan ve 1865 yılında İstanbul'da basılmış bir başka eser de bu mecmua türünün karakteristik yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Pamukciyan'ın 1993 yılında *Müteferrika* dergisinde yayımlanan makalesi aracılığıyla tanıtılan bu eser, 10,5x14 cm boyutlarında olup toplam 15 sayfadan oluşmaktadır.¹³ İçeriğinde şarkı, gazel, semâî, koşma, dîvân, mâni, beste ve tecnîs gibi çeşitli nazım türlerinden güftelere yer verilmiştir. Bu çeşitlilik, mecmuanın yalnızca klasik şiir formuna değil, halk şiiri formlarını da içeren bir yapı taşıdığını göstermektedir. Bu noktada dikkat çekici bir gözlem de not edilebilir: Erken dönem şarkı mecmualarında müzik türleri ile edebî türler arasındaki sınırlar, yirminci yüzyıl başlarında şekillenen güfte mecmualarına kıyasla daha geçirgendir. Bu durum, dönemin repertuar anlayışında türsel ayrımların günümüzdeki kadar keskin olmadığını ve müzikal-edebî formların birlikte ele alındığını düşündürmektedir.

Daha erken tarihli benzer bir örnek de 1863 yılında yine İstanbul'da yayımlanmış olan *Mecmuayı Şark'iet T'ürkiyat' vë Dasit'an* adlı yayında görülür.¹⁴ Bu mecmuada yer alan 14 kayıt şu başlıklarla sıralanabilir: “Yēni Şark'ilēr” (Avludan at'ladı kızın ödü pat'ladı), *T'ürk'ü* (Kalēnin ara yēri), *Şark'i* (Sēn beni guş ētmēyōrsun), *T'ürk'ü* (Üç' güzēl öt'urmuş sgambil öynar), *T'ürk'ü* (Alibēyin t'arlasında k'um k'aynar), *Dübeyid* (Bēni candan ösandırdı), *Şark'i* (Ēy sabah ēsmē nigârım uykuda), *Şark'i Garcığar* (Kuhumun gözlēri bēnzēr mērcanē), *Şark'i*

¹³ Kevork Pamukciyan, “Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Şarkı Mecmuası,” *Müteferrika*, s. 1 (1993): 51-55.

¹⁴ *Mecmuayı Şark'iet T'ürkiyat' vë Dasit'an* (Sdamböl [İstanbul]: [yy.], 25 Yunis 1863).

(Bülbüllêr eylêsin fêryad), *Sırf Hüsêyini* (Bir görüşdê hêy bêru ýandım sana), *Şark'ı Hicazkâr* (Görüncê öldüm üft'adê), *Şark'ı Muhayêr K'ürdü* (Bildir güzêl göynüm bana), *Şark'ı Sabahi* (Ah bu aşıklık nê müşkül kâr ımuş) ve son olarak *Zêlzelêyi Êrzrum Mayıs 21, 1859* (Kırılısın hêr bir kafası, yüzüde yüz parê olsun).

Bu son kayıt, yalnızca müzikal içerik değil, aynı zamanda toplumsal olaylara dair belgelerin de mecmualarda yer alabildiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Mecmualar, yalnızca dönemin müzik ve edebiyat zevkini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal belleğe dair veriler sunan çok katmanlı metinlerdir.

Bu araştırma notunda önerilen sınıflayıcı çerçeve, mevcut ve erişilebilen örneklere dayalı bir ön okuma olarak ortaya konmuştur. Güfte mecmualarının yazılı ve sözlü kültür arasında işlev gören metinler olarak taşıdığı rol, biçimsel özelliklerinin ötesinde, içerik düzeni, repertuar tercihleri ve kullanım bağlamlarıyla birlikte düşünülmektedir. Ermeni harfli Türkçe yazımın toplumsal ve tarihsel bağlamı göz önüne alındığında, bu mecmualar yalnızca bir yazı geleneğinin değil; aynı zamanda çok dilli ve çok katmanlı bir müzik belleğinin parçası olarak değerlendirilebilir. İçeriklerinde yer alan türsel çeşitlilik, makâm ve usûl bilgileri, besteci ve güftekâr atıfları, bu metinlerin hem icra pratiğine hem de tarihsel repertuar inşasına dair önemli veriler sunduğunu göstermektedir. Bugün için sınırlı sayıda örneğe ulaşılabilir olması, çalışmanın kapsamını belirli ölçüde daraltmaktadır. Çünkü pek çok kaynak özel arşivlerde ya da erişimi kısıtlı koleksiyonlarda yer almaktadır. Ancak dijitalleştirme imkânlarının artması ve bu arşivlerin daha erişilebilir hâle gelmesiyle birlikte, benzer belgelerin farklı yönleriyle yeniden ele alınabileceği araştırma alanları ortaya çıkabilir. Bu not, sunulan sınıflamayla birlikte benzer çalışmalara yön verebilecek bir başlangıç noktası oluşturmayı ve ileride çoğaltılabilecek, çeşitlendirilebilecek, daha geniş ölçekli okumalara bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

- Atalay, Nejlâ Melike. *Codex TR-Iboâ TRT.MD.d. 521: Transcription & Commentary*. Münster: Corpus Musicae Ottomanicae, 2026 [yayımlanma aşamasında].
- Başer, Fatma Adile. *19. Yüzyıl Merkezli Olarak Osmanlı Ermenileri'nde Türk Müziği*. İstanbul: Post, 2018.
- Berberyan, Hayk. "La Littérature Arméno-Turque." *Philologiae Turcicae Fundamenta*, no. 2 (1964): 809-819.
- Cankara, Murat. "Rethinking Ottoman Cross-Cultural Encounters: Turks and the Armenian Alphabet." *Middle Eastern Studies* 51, no. 1 (2015): 1-16.
- Ebeyan, Hovsep G. *Nēšēi Dil Ýaḥōd Nēv Usul Şarkı Mēcmuası*. Dērsaadēt': Hrand Ō. K'ērēsdēcēan Mat'baası, 1908.
- Hovhannesyân, Aristakes, Gabriel Yeranyan. *La Lyre Orientale: Recueil d'airs orientaux harmonisés par C. Guatelli, dédiée à S.E. Nedjib Pacha, gouverneur général de la musique de S.M. le Sultan*. Constantinople: H. Cayol Lithographie, Pera, 1858.
- Kevork Pamukciyan, "Nıvak Osmanyan Musiki Dergisininin 10. Sayısı." *Tarih ve Toplum*, s. 82 (Ekim 1990): 22-23.
- Koptaş, Rober. "Ermeni Harfleriyle Türkçe." *Tarih ve Toplum*, s. 230 (Şubat 2003): 12.
- Mecmuayı Şark'iet T'ürkiyat' vē Dasit'an*. Sdamböl [İstanbul]: [y.y.], 25 Yunis 1863.
- Pamukciyan, Kevork. "Ermeni Harfleriyle Türkçe." *Tarih ve Toplum*, s. 6 (Haziran 1984): 4.
- _____. "Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Şarkı Mecmuası." *Müteferrika*, s. 1 (Güz 1993): 51-55.
- _____. "Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler." *Tarih ve Toplum*, s. 25 (Ocak 1986): 52-54.
- _____. "Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompozisyonlar I." *Halk Kültürü*, s. 1 (1985): 107-108.
- _____. "Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompozisyonlar II." *Halk Kültürü*, s. 3-4 (1985): 165-171.
- _____. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 2: *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. Hazırlayan Osman Köker. İstanbul: Aras, 2002.
- _____. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 3: *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*. Hazırlayan Osman Köker. İstanbul: Aras, 2003.
- _____. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 4: *Biyografileriyle Ermeniler*. Hazırlayan Osman Köker. İstanbul: Aras, 2003.
- Sōn vē Nadidē Şarkılar Mecmuası: Dördüncü Kıt'a*. [İstanbul]: Asit'anē Mat'baası, Mihran Y. P'ap'azyan, 1893.
- Sōn vē Nadidē Şarkılar. Ōnuncu Kıt'a*. [y.y.]: [y.y.], 1 Hogdēmpēr 1887.
- Sōn vē Nadidē Şarkılar. Ōnyēdinci Kıt'a*. [y.y.]: [y.y.], 1890.
- Stepanyan, Hasmik A. *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*. İstanbul: Turkuaz, 2005.

- Taşçıyan, Nikoğos, Taşçıyan, Hagop S. *Նուագ Օսմանիական* [Nuwak Ōsmanēan]. Gosdantubōlis [İstanbul]: Kavafyan, 1873.
- Tchouhadjian, D., V. Papazian. *Méodies Osmaniees ou Divers Airs Turcs pour Piano*. Cahiers 5, 6, 7. Constantinople: Hekimyan, 1863.
- _____. *Méodies Osmaniees ou Divers Airs Turcs pour Piano*. Cahier 9. Constantinople: T‘özlean, 1863.
- Tekin, Talat. “Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Ermeni Alfabesiyle Türkçe.” *Tarih ve Toplum*, s. 4 (Nisan 1984): 6–9.
- Ýēni Şarkı. Sdamböl [İstanbul]: [y.y.], 1861.